

Beken in Twente: de periode 1920-1970

Henri Slijkhuis

In de periode 1860-1920 waren de beken in Twente flink verontreinigd geraakt door de lozingen van industrieel en huishoudelijk afvalwater. Dit leidde tot veel klachten. De gemeente Enschede werd door een gewonnen rechtszaak van een landgoedeigenaar gedwongen om iets te gaan doen aan de afvalwaterlozingen en bouwde een niet-functionerende zuiveringsinstallatie. In dit tweede artikel wil ik de waterkwaliteit van de beken volgen tot 1970. In dat jaar werd het waterschap De Regge uitgebreid tot Waterschap Regge en Dinkel met een zuiveringstaak voor geheel Twente. Ik zal in vogelvlucht de economische en demografische ontwikkeling schetsen in de periode 1920-1970 en kort stilstaan bij een tweetal maatregelen, die van grote betekenis waren voor de beken: de aanleg van drinkwaterleidingen en riolering. Daarna komen de beken zelf aan bod en ga ik in op de aanpak van de grootschalige verontreiniging.

Economische ontwikkeling

In Twente kwam aan de grote expansie van de industrie en de constante regelmatige groei na de Eerste Wereldoorlog een einde. In bepaalde sectoren, zoals de spinnerij-sector, was nog wel sprake van uitbreiding. Het ingezette proces van industriële differentiatie ging in de jaren twintig verder. N.V. Hazemeyer's fabriek van Signaalapparaten in Hengelo (1922), Servo in Ambt Delden (1926), De Twentsche Kabelfabrieken in Haaksbergen en Eternit in Goor zijn ook opgericht in de jaren '20. Belangrijk voor de Twentse economie was het graven van het Twentekanaal in de periode 1932-1936. Het kanaal betekende naast een belangrijk werkgelegenheidsproject een aanmerkelijke verbetering van de waterhuishouding. Rond het kanaal ontstonden nieuwe industriegebieden. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de explosieve toeneming en de brede spreiding van de welvaart de meest opvallende economische verschijnselen. Het verloop van de Twentse industrie was grillig. De aftakeling van de textielindustrie begon rond 1955. Deze teeloorgang werd voor een deel gecompenseerd door groei in de chemische industrie en de metaalnijverheid.

Aanleg van drinkwaterleidingen en riolering

De grootschalige aanleg van drinkwaterleidingen en riolering was belangrijk voor de hygiëne van de inwoners van Twente, maar voor de beken betekende het de verwerking van veel meer afvalwater en dit veroorzaakte uiteindelijk een onhoudbare situatie. In 1920 was minder dan de helft van de inwoners van Overijssel op een

*Aanleg van waterleiding aan de Huttenwal in Rijssen, 1936. De buis wordt in de geul getild.
Bron: Archief gemeente Rijssen-Holten.*

*Aanleg van riolering aan de Holtentorensweg in Rijssen, jaren '30.
Bron: Archief gemeente Rijssen-Holten.*

Gemeente	Riolering aanwezig	Tonnenstelsel toegepast	% woningen aangesloten op waterleiding
Almelo	ja	enkele	90
Ambt Delden	-	-	2
Borne	Ten dele (td)	ja	(1650 percelen)
Stad Delden	td	ja	65
Denekamp	ja	-	geen
Diepenheim	-	ja	geen
Enschede	ja	td	80
Goor	ja	-	100
Haaksbergen	ja	-	88
Hellendoorn	ja	-	50
Hengelo	ja	-	100
Holten	td	-	60
Losser	ja	-	30
Markelo	-	-	geen
Oldenzaal	ja	ja	100
Ootmarsum	ja	ja	56
Rijssen	ja	ja	56
Tubbergen	td	-	20
Weerselo	-	-	geen
Wierden	td	-	30

Eigen opgave gemeenten in 1946/1948

Uit: Onderzoek naar de mate van verontreiniging van de oppervlaktewateren in Nederland, 1949.

drinkwaterleiding aangesloten. Een plan om dit aantal te gaan vergroten werd door de provincie in 1922 vastgesteld, maar kwam weer op losse schroeven te staan door bezuinigingen. Pas in 1930 werd de Waterleiding Maatschappij Overijssel opgericht, die zeer succesvol aan de slag ging, zodat in 1954 in Twente 94 % van de woningen aangesloten was. Dit betekende een grote toename van het waterverbruik en veel meer afvalwater.

1926 ingesteld en moest de oorzaken van de vervuiling van de Twentse beken onderzoeken en de manier, waarop hieraan een einde kon worden gemaakt.

De Regge-commissie bestond uit vertegenwoordigers van verschillende gemeenten en stond onder voorzitterschap van de heer IJzerman. Deze was in het dagelijks leven voorzitter van het waterschap De Regge. Men vond het niet wenselijk om het provinciaal bestuur erbij te betrekken, aangezien dan de kans zou bestaan, dat door de te grote uitbreiding van het gebied het vraagstuk te veelomvattend zou worden.

Met de aanleg van rioleringen ging het duidelijk minder voortvarend. In Twente waren in 1946/-1948 4 van de 20 gemeenten nog helemaal niet met de rioleringaanleg gestart. 5 van de 20 gemeenten hadden een start gemaakt. Pas in de periode 1956-1970 werd de aanleg en uitbouw van het rioolstelsel voortvarend ter hand genomen.

Het tweede rapport kwam in 1949 uit en was het resultaat van een uitgebreid onderzoek naar de kwaliteit van het oppervlaktewater in Nederland, dat de Nederlandsche Vereeniging tegen Water-, Bodem- en Luchtverontreiniging tussen 1936 en 1949 uitvoerde. De derde publicatie is van het Rijksinstituut voor Zuivering van Afvalwater en de Provinciale Waterstaat uit 1965.

De waterkwaliteit van de beken

Verschiedende rapporten verschaffen inzicht in de waterkwaliteit van de beken in Twente. Het eerste rapport verscheen in 1928 en was van de zogenaamde Regge-commissie. Deze commissie was op initiatief van de gemeente Almelo in

Geen zuurstof te vinden

De waterkwaliteit van de beken in het Reggegebied was ronduit rampzalig. Vrijwel in geen enkele beek werd zowel in 1927 als in 1948 zuurstof aangetroffen. Het Twentse land werd doorsneden door watergangen, waarin voor vis en ander waterleven geen plaats meer was. De hoeveelheden geloosd industrieel en huishoudelijk afvalwater waren veel groter dan de hoeveelheid water die van nature in de beken aanwezig was, zodat Twente dus het land met de open riolen was geworden. Ook in het Dinkelgebied waren de beken sterk vervuild. Bij de grens met Duitsland was de Dinkel al ernstig verontreinigd door lozingen in Duitsland, terwijl lozingen in Losser ervoor zorgden dat het overige deel ook slecht bleef. De Gelebeek, die ook in de Dinkel uitmondt, werd door het afvalwater van Denekamp sterk verontreinigd.

De volgende passage komt uit de derde druk van het bekende boek van Dingeldein, *Het land van de Dinkel*. De schoonheid van Noordoost-Twente, 1959

“Een moeilijk vraagstuk is en blijft nog altijd de verontreiniging van de openbare wateren in Overijssel en dus ook van de Dinkel. In de jaren vóór de laatste oorlog heeft men tijden gekend, dat de Dinkel, vroeger helder als kristal, een stinkend water was geworden, waarin nagenoeg alle organische leven was gedood, waarin geen vis meer kon leven, waarin het niet meer mogelijk was te baden en te zwemmen en waaruit geen koe meer kon drinken”.

In 1965 was er in het Reggegebied geen sprake van kwaliteitsverbetering. De Regge transporteerde nog vrijwel al het afvalwater dat in het Twentse industriegebied werd geproduceerd. Hadden de na de tweede wereldoorlog gebouwde rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI's) dan niet het gewenste effect? Het volgende citaat aan het eind van het rapport uit 1965 geeft hier inzicht in. “Zolang echter de vergroting van de zuiveringscapaciteit van afvalwater in relatieve zin achter blijft bij de toeneming van de bevolking en de toeneming van de afvalwaterstroom van de industrie- zoals het tot op heden het geval is- zal de waterkwaliteit achteruit blijven gaan” [1].

Dat lang niet iedereen de vervuiling met de bijbehorende stank accepteerde, bewijst het volgende voorval uit 1921. In juli 1921 ontvingen Gedeputeerde Staten (GS) een brief van 93 inwoners van Almelo, waarin geklaagd werd over het sterk verontreinigende water van de Loolee. Men stelde in de brief de ververij en wasserij van de fa. Ten Bos verantwoordelijk voor deze vervuiling. Volgens de klagers doodde het verfwater van dit bedrijf alles. De stank was dusdanig, dat het niet mogelijk was om de ramen en deuren open te zetten en men vreesde voor de volksgezondheid. De klagers schreven verder, dat de toestand bij het gemeentebestuur en de gezondheidscommissie bekend was. Ook was door de plaatselijke pers al sinds jaar en dag over de onhoudbare situatie geschreven. Men verzocht GS om zo spoedig mogelijk maatregelen te treffen [2].

Twee maanden later meldden burgemeester en wethouders van Almelo aan GS dat de firma Ten Bos de opgelegde voorwaarden nakwam en dus niet aansprakelijk gesteld kon worden. Het afvalwater van Hengelo en Borne was volgens B&W de oorzaak. Als oplossing werd voorgesteld om de Loolee regelmatig door te spoelen met water uit het kanaal Almelo-Nordhorn. De hoofdingenieur-directeur van de Provinciale Waterstaat moest hiervoor maar een plan ontwerpen (6). In een repliek schreef deze hoofdingenieur-directeur aan GS, dat hij al in 1909 een dergelijk plan ontworpen had, maar dat de gemeente daar geen gebruik van maakte. G.S. stuurde vervolgens een brief aan de klagers en het gemeentebestuur, waarin men wees op de regeling van 1909 en zo was het kringetje weer rond. Men speelde elkaar de zwarte piet toe. Tot een oplossing kwam men echter niet. Dit leidde in 1929 tot een “Comité van Actie inzake de Loolee-stankplag” [3].

Het gemeentebestuur van Almelo zat dusdanig met de problematiek omhoog, dat het in 1925 het initiatief nam tot de oprichting van de al eerder genoemde Regge-commissie.

Een ongestructureerde aanpak

Het rapport van de Regge-commissie verscheen in 1928 en werd toegestuurd aan alle instanties, die belang hadden bij het nemen van maatregelen om de vervuiling van de beken op te heffen.

De minister van Waterstaat reageerde door een brief naar GS te sturen met het verzoek om opmerkingen van dit dagelijks bestuur naar hem toe te sturen. Uit het antwoord van GS aan de minister bleek, dat men het buitensluiten van het provinciaal bestuur uit de Regge-commissie in 1925 nog lang niet vergeten was, want de eerste regel van de brief bevatte al direct een flinke terechtwijzing voor de commissie. G.S. stelde hierin, dat de commissie haar beschouwingen over een veel te beperkt stroomgebied had gegeven. De conclusie van de commissie dat de reiniging van afvalwater per gemeente geregeld moest worden, waarna het gereinigde water in de beken kon worden geloosd, had volledig de instemming van G.S. De Regge-commissie dacht voor de uitvoering van de maatregelen aan de instelling van een centrale organisatie, een stichting, waarin rijk, provincie, gemeenten, waterschap De Regge en de industrieën zouden samenwerken. De provincie verklaarde zich bereid om hieraan mee te werken.

De tweede Regge-commissie begon in 1930 aan haar werk en kwam in 1935 met een rapport met daarin het plan van Slijpe. Het plan van Slijpe (vertegenwoordiger van de minister van Waterstaat) was een werkverschaffingsproject. Het hield de afvoer in van het afvalwater van Enschede, Hengelo, Borne, Almelo en Wierden in één riool naar terreinen ten westen van Wierden langs de spoorweg Almelo-Zwolle. De zuivering van afvalwater zou plaatsvinden door middel van vloeivelden. Bij deze vloeivelden moesten landbouwbedrijven gesticht worden, waar werklozen in hun eigen onderhoud konden voorzien.

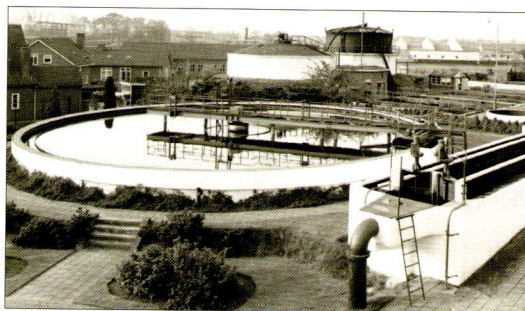
De besturen van de betrokken gemeenten besloten om het plan van Slijpe in studie te nemen. Tot realisatie is het nooit gekomen[4].

Na de Tweede Wereldoorlog werd door verschillende gemeenten begonnen met de bouw van rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI).

Deze ongestructureerde gemeentelijke aanpak van de afvalwaterproblematiek had ook nadelen. Vaak werd met de plaats van de lozing van het gezuiverde afvalwater van de RWZI geen rekening gehouden met de buurgemeenten en het ontvangende water. Het ontvangende water was vaak niet geschikt voor de hoeveelheden gezuiver-

Gemeente	Datum Gereed	Lozing op
Almelo	1953	Hollander Graven
Denekamp	1939	Omleidingskanaal
Diepenheim	1961	Bovenregge
Enschede stad	1951	Elsbeek
Enschede Glanerbrug	1962	Glanerbeek
Haaksbergen	1946 en 1963	Bolscherbeek
Holten	1958	Peters waterleiding
Markelo	1955	Beusberger waterleiding
Ootmarsum	1940	Wiemselbeek-Holl.Graven

Gemeentelijke afvalwaterzuiveringsinstallaties tot 1965.

Gemeentelijke rioolwaterzuiveringsinstallatie aan de Vissedijk in Almelo, 1951. Bron: Gemeentearchief Almelo.

verd afvalwater en de plek van lozing veroorzaakte soms stankoverlast bij de buurgemeente. In 1954 werd door GS een commissie ingesteld, die moest nagaan aan wie de zuivering van het afvalwater het beste kon worden opgedragen. Eind 1957 kwam deze commissie met een rapport, waarin stond dat de zorg voor de zuiverheid van het water onderdeel behoorde te zijn van de zorg voor de waterhuishouding. De zorg voor de zuiverheid van het water moest dan ook aan waterschappen opgedragen worden. De waterschappen, die met de zorg belast werden, konden worden verdeeld in twee groepen:

- waterschappen, die alleen door een verbodsbepaling in een keur tegen verontreiniging zouden optreden (passieve zorg)
- waterschappen, die actief met de zuivering bezig zouden gaan door het bouwen van zuiveringsinstallaties (actieve zorg)

De kosten moesten worden verhaald op de vervuilers. Voorlopig diende alleen het water-

schap De Regge met de actieve zuivering te worden belast.

Het rapport leidde tot de instelling van de derde Reggecommissie, die als taak kreeg om de aanbevelingen voor het waterschap De Regge uit te werken. In 1961 kwam het rapport uit. Dit leidde in de Provinciale Staten tot een uitgebreide discussie waarin alle belangentegenstellingen op tafel kwamen. Hier kan alleen het eindresultaat vermeld worden. De opdracht voor waterschap De Regge voor de actieve zuivering van het afvalwater was per 1 februari 1962 een feit geworden. Per 1 januari 1970 werd vervolgens het waterschap De Benedendinkel opgeheven en werd dit gebied samen met het stroomgebied van de Bovendinkel bij het waterschap De Regge gevoegd, dat vervolgens waterschap Regge en Dinkel ging heten. Vanaf dat moment kon de afvalwaterproblematiek op een systematische manier in Twente aangepakt worden. Dat dit tot veel resultaat heeft geleid, kunt u zelf vaststellen door langs de Twentse beken te gaan wandelen.

Noten

1. Archieven van de Provinciale Waterstaat in Overijssel, 1921-1970, inv. 415
2. Idem
3. E. Egberts, Wie water deert die water keert, Wierden, 1986
4. Idem

Belangrijkste geraadpleegde bronnen

- Archieven van de Provinciale Waterstaat in Overijssel, 1921-1970
- Notulen van de Statenvergaderingen, 1920-1970
- 10 jaar zuivering van afvalwater, waterschap Regge en Dinkel, Almelo, 1972
- 25 jaar Waterleiding Maatschappij Overijssel N.V., Zwolle, 1955
- E. Egberts, Waar vies water weer viswater werd, Almelo, 1977
- M.J. IJzerman, Waterschap de Regge 1884-1934, Zwolle, 1934